

Mowa nienawiści w dyskursie medialnym

OLIWIA RYBIAŁEK

Uniwersytet Śląski

Streszczenie

Niniejszy artykuł podejmuje niezwykle ważną i często poruszaną w obecnych czasach tematykę mowy nienawiści, szczególnie z perspektywy dyskursu medialnego. Praca obejmuje teoretyczne nakreślenie problemu mowy nienawiści, zawierające samo wyjaśnienie pojęcia oraz jego związek z takimi dyscyplinami, jak wolność komunikowania, etyka i retoryka. W drugiej części przedstawione zostaje zagadnienie mowy nienawiści stosowanej wobec społeczności LGBT obecne w dyskursie medialnym, pokazane na przykładzie filmu dokumentalnego „Inwazja”, który był wyprodukowany i dystrybuowany przez Telewizję Polską.

Słowa-kлючe: mowa nienawiści, retoryka nienawiści, etyka, dyskurs medialny, społeczność LGBT

Abstract

Hate speech in media discourse

This article is about very important and nowadays often discussed topic which is hate speech, especially from the perspective of media discourse. This paper presents theoretical description of hate speech problem – its concept and its connection with freedom of communication, ethics and rhetoric. In second part there is presented a problem of hate speech used against the LGBT community. It is shown on the example of document ‘Invasion’ which was produced and distributed by Telewizja Polska.

Keywords: hate speech, rhetoric of hatred, ethics, media discourse, LGBT community

WSTĘP

Na początku tej pracy warto wytłumaczyć, na czym polega zagadnienie, będące jej tematem, tak często w ostatnim czasie pojawiające się w dyskursie zarówno społecznym, jak i medialnym. Jak podaje Fundacja Humanity in Action Polska, zajmująca się przede wszystkim działalnością przeciwko dyskryminacji, mowa nienawiści (ang. hate speech) jest „zjawiskiem, które polega na używaniu języka w celu rozbudzenia, rozpowszechniania czy usprawiedliwiania nienawiści i dyskryminacji, jak również przemocy wobec konkretnych osób, grup osób, przedstawicieli mniejszości czy jakiegokolwiek innego podmiotu będącego na «celowniku» danej wypowiedzi”¹. Przedstawiciele owej fundacji dodają również, iż akceptowanie mowy nienawiści może prowadzić do utrwalania się uprzedzeń albo nawet do przestępstw z nienawiści (ang. hate crimes).

Rada Europy natomiast w sformułowanej w 1997 r. przez siebie definicji uszczegóławia kwestię grup, będących adresatami mowy nienawiści, podając niektóre z nich oraz to, jakie zasady państwowości to działanie podważa. Według niej mowa nienawiści to „wypowiedzi, które szerzą, propagują i usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nietolerancji, podważające bezpieczeństwo demokratyczne, spójność kulturową i pluralizm”². Definicja ta, być może ze względu na pochodzenie sprzed ponad dwudziestu lat, nie uwzględnia w swoim uszczegółowieniu mowy nienawiści, powstającej na tle orientacji seksualnej. Wspominam o tym, ponieważ według przytaczanej już powyżej Fundacji Humanity in Action Polska mniejszości nieheteronormatywne są grupą najczęściej „hejtowaną” w Polsce³. Zatem mowa nienawiści wobec tych osób przewyższa w naszym kraju swoją częstotliwością mowę nienawiści na tle rasowym czy etnicznym. Dlatego też w dalszej części tej pracy chciałabym się odnieść właśnie do mowy nienawiści obecnej w dyskursie medialnym, dotyczącej społeczności LGBT. Najpierw jednak należy się odnieść do podstawowych zagadnień i problemów związanych z mową nienawiści takich, jak wolność słowa, etyka czy retoryka.

¹ *Mowa nienawiści w (gorzkiej) pigułce*, uprzedzuprzedzenia.org, [online:] <https://uprzedzuprzedzenia.org/czym-mowa-nienawisci/>, [dostęp: 24.05.2020].

² *Rekomendacja R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. Mowy nienawiści*, [mowanienawisci.info](http://www.mowanienawisci.info), [online:] http://www.mowanienawisci.info/post/rekomendacja-r-97-20-komitetu-ministrow-rady-europy-nt-mowy-nienawisci/?fbclid=IwAR2P0-zalnZgv-rTokXD-ZU7qTVw3u1vRua_FJwKiaCFA2Uc6GpDR-IWI-A, [dostęp: 24.05.2020].

³ *Mowa nienawiści w (gorzkiej) pigułce*, uprzedzuprzedzenia.org, [online:] <https://uprzedzuprzedzenia.org/czym-mowa-nienawisci/>, [dostęp: 24.05.2020].

WOLNOŚĆ SŁOWA A MOWA NIENAWIŚCI

Jednym z podstawowych problemów, pojawiających się podczas debaty na temat mowy nienawiści, jest jej odniesienie do wolności słowa. Zgodnie z art. 10. Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności każdy ma prawo do wyrażania własnej opinii nawet, gdy nie jest ona powszechnie akceptowana, opinia niepopularna, kontrowersyjna czy szokująca. Nie jest to jednak jednoznaczne z przyzwoleniem czy bezkarnością mowy nienawiści, ponieważ wolność wypowiedzi nie jest nieograniczona. Pociąga ona bowiem za sobą obowiązki i odpowiedzialność oraz może podlegać pewnym wymogom, ograniczeniom czy sankcjom niezbędnym w demokratycznym państwie w kontekście państwowego i społecznego bezpieczeństwa oraz integralności, a także przeciwdziałania zakłócaniu porządku lub przestępstwu⁴.

Do tematu mowy nienawiści w kontekście wolności słowa odnosi się w swoim artykule Michał Drózdź, jednak porusza już konkretnie kwestię nie dyskursu społecznego, lecz medialnego. Zauważa on, iż wolność mediów urasta w oczach niektórych nawet do rangi mitu i równa się z prawdziwością informacji oraz jej obiektywizmem. Nadmienia jednocześnie, że media nie są w związku z tym wolne od odpowiedzialności⁵.

ETYKA KOMUNIKOWANIA

Kwestią bezpośrednio związaną z wolnością słowa oraz mową nienawiści jest etyka, do której również nawiązuje wspomniany powyżej Michał Drózdź. Komentując słowa cytowanego przez siebie publicysty, autor stwierdza, iż „nazywanie odpowiedzialnego działania etycznego cenzurą graniczy z absurdem. Etyka to nie cenzura. Etyka odzwierciedla i chroni świat wartości, chroni przede wszystkim wartość i godność człowieka”⁶. Szerzej do tematyki etycznych ram komunikowania odnosi się w swoim artykule Klaudia Cymanow-Sosin.

⁴ Art. 10 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Rzym.1950.11.04, sip.lex.pl, [online:]<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencja-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci-rzym-1950-16795332/art-10>, data dostępu 24.05.2020.

⁵ M. Drózdź, *Język nienawiści w dyskursie medialnym*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Litteraria Polonica”, 2016, s. 24.

⁶ Tamże, s. 23.

W jej mniemaniu wypowiedzi etyczne muszą być prawdziwe oraz pozbawione agresji i manipulacji⁷. Jak wiadomo agresja może być pewnym uzewnętrznieniem nienawiści, dlatego pojęcia agresji i mowy nienawiści często nierozzerwalnie ze sobą funkcjonują.

Kontynuując problematykę etyki, Cymanow-Sosin podaje trzy podstawowe zasady, dotyczące etycznego użytkowania języka. Pierwszą z nich jest wyrażanie się o drugiej osobie z poszanowaniem jego niezbywalnej godności, drugą traktowanie jej jako złożonego, wielowymiarowego bytu i nie etykietowanie, natomiast trzecią jest odróżnianie krytyki od personalnego ataku. Nadmienić tutaj należy, iż etycy jako cel wypowiedzi krytycznej uznają pewne działanie drugiej osoby lub jego skutek, lecz nie samą osobę⁸.

RETORYKA NIENAWIŚCI

Ważną kwestią w odniesieniu do mowy nienawiści jest retoryka będąca sztuką takiego mówienia, aby wyrzucić określony wpływ na innych, osiągnąć zamierzony cel. W swoim artykule Michał Głowiński łączy te dwa pojęcia, przybliżając jedną z odmian retoryki, jaką jest retoryka nienawiści. Według niego jest to retoryka nasycona agresją, którą stosują zarówno polityczni przywódcy, działacze różnych organizacji, jak i dziennikarze. Charakteryzują ją mocne słowa i bezwzględne oceny. Taki dyskurs jest kierowany przeciwko komuś, kogo uznaje się za wroga i należy go unieszkodliwić, a nawet zniszczyć. Dyskurs ten, występujący często w mediach, tworzy dychotomiczny podział „my” i „oni”, właśnie z tym wrogim nastawieniem wobec obcych, których różnią od nas inne poglądy, wyznanie czy właśnie preferencje seksualne. Retoryka nienawiści zwraca się do „swoich”, by budzić do nienawiści, poniżając i potępiając innych, którzy w odczuciu nadawców reprezentują antywartości⁹.

⁷ K. Cymanow-Sosin, *Mowa nienawiści – etyczne ramy komunikowania i podmiotowa odpowiedzialność wobec walczących słów*, „Studia Medioznawcze”, 2018, s. 121.

⁸ Tamże.

⁹ M. Głowiński, *Retoryka nienawiści*, „Nauka”, 2007, s. 19-20; P. Sarna, *Rhetoric and Public Service Advertising – A Case Study on The Campaign Against Homophobia*, Gliwice 2013, s. 155-159.

Odwrotnością retoryki nienawiści zdaniem M. Głowińskiego jest retoryka empatii. Jej podstawową wartością jest zrozumienie dla drugiej strony, przez co tworzy się pole do dialogu, negocjacji czy kompromisu. Wypowiedzi w takim dyskursie nie są zdominowane przez takie czynniki, jak niechęć oraz wrogość¹⁰.

MOWA NIENAWIŚCI STOSOWANA WOBEC SPOŁECZNOŚCI LGBT

Wyniki badań sondażowych dotyczących mowy nienawiści w Polsce wykazały, że 25% dorosłych respondentów nie spotkało się z dyskryminującymi, obraźliwymi określeniami wobec mniejszości seksualnych. W przypadku młodzieży tylko 11% respondentów nie miało styczności z takimi wypowiedziami. Natomiast 40% respondentów przyznało, że miało kontakt z podobnymi określeniami często lub bardzo często. Rozbieżność między procentowymi wynikami u dorosłych i młodzieży wynikała ze źródeł, w których stykają się z ową mową nienawiści. Najczęściej bowiem jest to internet, na drugim miejscu plasują się rozmowy ze znajomymi, a na trzecim telewizja¹¹.

Owe badania dotyczyły również mowy nienawiści wobec społeczności romskiej, żydowskiej, ukraińskiej, osób czarnoskórych oraz muzułmanów. Jak się okazało, spośród wyżej wymienionych, największe przyzwolenie dla mowy nienawiści jest właśnie wobec społeczności LGBT. W tym kontekście wykazano również związek pomiędzy poglądami politycznymi oraz akceptacją mowy nienawiści wobec tej grupy. Im większa prawicowość tym większa dopuszczalność dla tego zjawiska¹².

¹⁰ Tamże.

¹¹ M. Bilewicz i in., *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Warszawa 2014, s. 76-88.

¹² Tamże.

FILM DOKUMENTALNY „INWAZJA” A MOWA NIENAWIŚCI STOSOWANA WOBEC MNIEJSZOŚCI SEKSUALNYCH

Film dokumentalny pt. „Inwazja” to produkcja Telewizji Polskiej, która po raz pierwszy została wyemitowana na kanale TVP1 10 października 2019 roku. Film powstał w większości z nagrań reporterki, która zgłosiła się jako wolontariuszka do Stowarzyszenia Kampania Przeciw Homofobii i za pomocą ukrytej kamery uwieczniła wypowiedzi osób, należących do społeczności LGBT. W listopadzie natomiast Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar napisał list do przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji mówiący, że film ten nawołuje do nienawiści, manipuluje faktami oraz daje jednostronny obraz całego środowiska i Marszów Równości. Wraz z tym listem do KRRiT spłynęło 45 skarg na produkcję, w związku z czym rozpoczęło się postępowanie w tej sprawie¹³. W lutym 2020 roku szef KRRiT wydał swoje oficjalne oświadczenie w tej sprawie, w którym mówi, iż „materiał filmowy TVP pt. «Inwazja» nie propagował działań sprzecznych z prawem ani nie nawoływał do nienawiści lub dyskryminacji”, co więcej „nadawca wskazał, że twórcy dokumentu pokazali tę część rzeczywistości, która do tej pory była skrywana przed opinią publiczną, zatem za realizacją i emisją dokumentu «Inwazja» przemawiał ważny interes społeczny”¹⁴. Film trwa 24 minuty i obecnie dostępny jest do obejrzenia na kanale TVP Info na platformie Youtube.

Według słownika języka polskiego PWN słowo „inwazja” ma trzy znaczenia: 1. „zbrojne wtargnięcie na terytorium obcego państwa”, 2. „gwałtowne pojawienie się jakichś zjawisk, trendów itp. oraz ich natarczywe oddziaływanie na świadomość odbiorców”, 3. „stan albo proces zarażenia organizmu lub populacji przez pasożyty”¹⁵.

¹³ N. Bochyńska, *KRRiT chce wyjaśnień od TVP w sprawie dokumentu „Inwazja” o LGBT*, wirtualnemedial.pl, [online:] <https://www.wirtualnemedial.pl/arttykul/45-skarg-do-krriT-w-sprawie-dokumentu-inwazja-tvp-urząd-zwroci-sie-do-nadawcy-o-wyjasnienia>, [dostęp: 24.05.2020].

¹⁴ WB, *jab, KRRiT uznało, że reportaż TVP „Inwazja” nie nawołuje do nienawiści i dyskryminacji*, kultura.gazeta.pl, [online:] <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,127222,25711617,krriT-uznalo-ze-reportaz-tvp-inwazja-nie-nawoluje-do-nienawisci.html>, [dostęp: 24.05.2020].

¹⁵ *Inwazja*, sjp.pwn.pl, [online:] <https://sjp.pwn.pl/sjp/inwazja;2466793.html>, [dostęp: 24.05.2020].

Choć do kontekstu najbardziej pasuje definicja druga, to każda z nich reprezentuje zjawisko nacechowane negatywnie. Zmierzam tu do tego, iż sam tytuł produkcji Telewizji Polskiej jest niezwykle pejoratywny i już na wstępie charakteryzuje nastawienie nadawców przekazu do osób przedstawionych w filmie. Już tu w moim mniemaniu rozpoczyna się mowa nienawiści.

W filmie naprzemiennie z ujęciami z ukrytej kamery czy nagraniami Marszów Równości pojawiają się wypowiedzi osób, które jak można się domyślać, występują w dokumencie w charakterze ekspertów. Są to: Bronisław Wildstein – pisarz i publicysta, dr Kazimierz Szałata – filozof i etyk, Paweł Lisiecki – redaktor naczelny „Do Rzeczy”, prof. Aleksander Nalaskowski – pedagog, Dawid Mysior – vloger, prof. Zbigniew Lew-Starowicz – prezes Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego oraz Maria Rotkiel – psycholog. To właśnie wśród ich wypowiedzi pojawiają się określenia, które mogą być klasyfikowane jako mowa nienawiści. Eksperti w dokumencie określają działania środowiska LGBT jako: „terror”, „propagandową maszynę” czy „ingerencję w obyczaj”. Marsze równości charakteryzują natomiast jako: „uliczne prowokacje”, „żałosne parady” oraz „rażące i uderzające we wrażliwość normalnego człowieka sceny”. Kwestia orientacji seksualnej jest w dokumencie odniesiona także bezpośrednio do religii. Zdaniem osób wypowiadających się w reportażu celem „ideologii, która jest świeckim substytutem religii” jest „to, co święte zbrukać, zbezczęścić”. Wszystkie te cytowane określenia pobudzają odbiorców do dyskryminacji i nienawiści osób należących do mniejszości seksualnych, co jest niedopuszczalne w mediach, w szczególności publicznych.

Wątek poruszony w filmie „Inwazja” odniesiony został również do polityki, szczególnie do działań Rafała Trzaskowskiego oraz do tematu edukacji seksualnej w szkołach. Na koniec reportażu jednoznacznie określono, iż działalność społeczności LGBT prowadzi do pedofilii, mówiąc, że w tej grupie istnieją „organizacje, które coraz śmielej domagają się, by za normę uznać pedofilię”. Z ust redaktora Pawła Lisieckiego padają słowa: „Teoretycznie idąc tym tokiem rozumowania, który prezentują ideolodzy LGBT, powinniśmy te granice swobodnie przesuwac. Dlaczego piętnaście, a dlaczego nie np. dziesięć, osiem? Nie ma żadnej granicy, wynikającej z logiki tego myślenia”.

O ile można się zgodzić z przewodniczącym KRRiT, iż materiał nagrany ukrytą kamerą stanowi w pewien sposób jakiś nowy materiał poznawczy, to nie można usprawiedliwić charakteru i przesłania wypowiedzi obecnych w reportażu ekspertów. Wypowiadali oni bowiem swoje silnie ugruntowane negatywne opinie. Cały film utrwała uprzedzenia, pokazując społeczność LGBT w niekorzystnym świetle, spływając ich naturę tylko do kontrowersyjnych zachowań takich, jak np. negliż.

ZAKOŃCZENIE

Cały problem mowy nienawiści w dyskursie medialnym można wyprowadzić od słów Bernadetty Ciesek, która w swojej książce mówi, że: „Dyskursywna konceptualizacja świata to wypadkowa wartości, przekonań, schematów myślenia [...]. To właśnie wyobrażenia o świecie i aktorach społecznych konstruowane z perspektywy intersubiektywnie podzielanych wartości polaryzują stanowiska i wpływają na stosunek do «Innych», generując akty wykluczenia bądź tolerancji”¹⁶. To właśnie od momentu decyzji jednostki, grupy, społeczeństwa o wykluczeniu zamiast tolerancji zaczyna się mowa nienawiści. Zastanawiającym jest jedynie to, iż pojawia się ona w dyskursie medialnym, bo o ile nie mamy większego wpływu na obecność mowy nienawiści w dyskursie społecznym, to media powinny stać na straży wartości, takich, jak etyka czy obiektywizm.

¹⁶ B. Ciesek, *Dyskurs dyskryminacji i tolerancji w przestrzeni publicznej współczesnej Polski (wartości, postawy, strategie)*, Katowice 2018, s. 8.

Literatura

1. Art. 10 – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sip.lex.pl, [online]<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencja-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci-rzym-1950-16795332/art-10>, [dostęp: 24.05.2020].
2. Bielewicz M. i in., Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2014.
3. Bochyńska, N., KRRiT chce wyjaśnień od TVP w sprawie dokumentu „Inwazja” o LGBT, wirtualnemedial.pl, [online:] <https://www.wirtualnemedial.pl/arttykul/45-skarg-do-krrit-w-sprawie-dokumentu-inwazja-tvp-urzed-zwroci-sie-do-nadawcy-o-wyjasnienia>, [dostęp: 24.05.2020].
4. Ciesek, B., Dyskurs dyskryminacji i tolerancji w przestrzeni publicznej współczesnej Polski (wartości, postawy, strategie), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
5. Cymanow-Sosin, K., Mowa nienawiści – etyczne ramy komunikowania i podmiotowa odpowiedzialność wobec walczących słów, „Studia Medioznawcze”, 2018, s.121.
6. Czym jest mowa nienawiści, uprzedzuprzedzenia.org, [online:] <https://uprzedzuprzedzenia.org/czym-mowa-nienawisci/>, [24.05.2020].
7. Drózd M., Język nienawiści w dyskursie medialnym, „Acta Universitatis Lodzianis, Fo-lia Littteraria Polonica”, 2016, s. 23-24.
8. Głowiński, Michał. 2007. Retoryka nienawiści, „Nauka”, 2007, s. 19-20.
9. Inwazja, sjp.pwn.pl, [online:] <https://sjp.pwn.pl/sjp/inwazja;2466793.html>, [dostęp: 24.05.2020].
10. WB, jab, KRRiT uznało, że reportaż TVP "Inwazja" nie nawołuje do nienawiści i dyskryminacji, kultura.gazeta.pl, [online:] <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,127222,25711617,krrit-uznalo-ze-reportaz-tvp-inwazja-nie-nawoluje-do-nienawisci.html>, [dostęp: 24.05.2020].

11. Rekomendacja R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści, mowa-nienawisci.info, [online:] http://www.mowanienawisci.info/post/rekomendacja-r-97-20-komitetu-ministrow-rady-europy-nt-mowy-nienawisci/?fbclid=IwAR2P0-zalnZgv-rTokXD-ZU7qTVw3_u1vRua_FJwKiaCFA2Uc6GpDR-IWI-A, [dostęp: 24.05.2020].
12. Sarna, P., Rhetoric and Public Service Advertising – A Case Study on The Campaign Against Homophobia, Gliwice 2013.